

PROCESNA DRAMA KAO UČINKOVIT PRISTUP U POSTIZANJU ODGOJNIH ISHODA U SUVREMENOJ OSNOVNOJ ŠKOLI

Maša Rimac Jurinović
Učiteljski fakultet
Zagreb

Sažetak: Cilj je rada predstaviti procesnu dramu kao učinkoviti pristup u postizanju odgojnih ishoda suvremene osnovne škole. Svrha je osnovne škole da uz obrazovanje učenika i odgaja, stoga posebnu pozornost treba posvetiti nastavnim satima razrednih odjela. Zbog preopterećenosti učenika, ali i drugačijih potreba suvremenih naraštaja postaje nužno tragati za drugačijim, njima prihvatljivijim, a opet učinkovitim pristupima. Jedan od takvih pristupa svakako jest procesna drama, ali i dramski odgoj općenito. U ovom se radu objašnjavaju pojmovi dramskoga odgoja i procesne drame. Daje se prikaz strukture procesne drame i njezinih obilježja. Osim teorijskoga prikaza, daje se i primjer jedne održane radionice s detaljnim popisom i opisom dramskih aktivnosti učenika. U nastavku rada predstavljaju se rezultati ankete kojom su se ispitala stajališta učenika o dramskim igrama i tehnikama korištenim u radionica-ma. Dobiveni rezultati potvrđuju da se takva nastava može uspješno izvoditi.

Ključne riječi: dramski odgoj, odgojni ciljevi, procesna drama, nastavni sati razrednih odjela.

1. UVOD

Doba u kojem živimo obilježava niz kriza – gospodarska, ekonomska, moralna, izbjeglička i različite druge. Situacija se u društvu svakako odražava i na situaciju u školi pa neki autori govore i o krizi odgoja (Pastuović, 1999: 23). U prilog tome svjedoče protokoli i pravilnici kojima su preplavljene naše zbornice, ali i činjenica da od ove nastavne godine 2015./2016. imamo i puno precizniji *Pravilnik o kriterijima za izri-*

canje pedagoških mjera koji jasno propisuje koja kazna se izriče za određeni oblik neprihvatljivoga ponašanja učenika.

Ranije spominjane krize se odražavaju i na suvremenu obitelj koja sve manje vremena provodi zajedno. Sve češće se govori o *fast-food* obiteljima – koje funkcioniraju koristeći se mnoštvom virtualnih mogućnosti (SMS-komunikacija, *chatovi*, elektronička pošta...), a pri tome izrazito malo vremena provodeći u izravnoj komunikaciji. Uslijed promjena obitelji i načina života, škola, polako i sigurno, preuzima prvenstvo u odgoju novih naraštaja, štoviše škola postaje svojevrsni surogat-roditelj i nerijetko se za svoje učenike mora pobrinuti na način onako kako to ne čine njihovi roditelji (ili skrbnici). Sukladno tome poboljšanje kvalitete odgoja postaje sve važniji cilj osnovnoškolskih ustanova.

Pred suvremenu školu i učitelja postavljen je još jedan izazov – suvremeni učenik. U našim školama odavno sjede digitalni urođenici kojima tradicionalna nastava nije izazovna. Oni zahtijevaju nove oblike motiviranja i poučavanja. Škola se mora mijenjati, a „potreba za promjenama tradicionalne škole proizlazi iz stvaranja nove pedagoške paradigme: poimanja života i svijeta iz više smjerova i filozofskih pogleda gdje se mijenja i pedagoški način mišljenja, kao i ustroj škole od (pre)naglašenoga spoznajnoga (kognitivnog), prema socijalnim odnosima, demokratskoj participaciji i suradničkom učenju” (Hrvatić i Piršl, 2007: 386). Suvremena se škola mora temeljiti na znanju iskoristivome u životu učenika, učenici moraju steći određene kompetencije kako bi bili spremni za tržište rada, ali i život nakon što iziđu iz škole. Učitelji svoje učenike odgajaju i obrazuju za budućnost.

Međutim, ta je budućnost, možda kao nikad dosad, nepredvidiva i neizvjesna. S obzirom na činjenicu da škola osposobljava svoje učenike za djelovanje u budućnosti i da o tome zapravo ovisi kvaliteta društva u kojem ćemo živjeti, postaje jasno da se odgojna komponenta osnovnoškolskoga života nikako ne smije zanemariti, posebno se ne smiju zanemariti afektivni ciljevi odgoja.

Dakle, ovo je vrijeme preispitivanja svih paradigmi učenja i poučavanja, traženja novih načina i metoda, artikuliranja drugačijih ciljeva nastave. Suvremena nastava, zbog svega ranije spomenutoga, zahtijeva neke drugačije načine učenja i poučavanja, a između ostaloga mora razvijati i suradničke oblike učenja koji su ostvarivi primjenom metoda koje možda u svijetu i nisu nove i nepoznate, ali su u hrvatskim školama

svakako nedovoljno zastupljene. Ovdje se ponajprije misli na procesnu dramu koja će se sustavno izložiti u sljedećem poglavlju ovoga rada.

Međutim, da bi se u potpunosti razumio pristup na kojem se temelji procesna drama, nužno je prethodno govoriti i o dramskome odgoju. Bilo bi pogrešno dramski odgoj razumijevati kao aktivnosti usmjerene na pripremu školske predstave i upoznavanje sa zakonitostima dramsko-scenskoga izraza. Dramski je odgoj puno više od toga. Usmjeren je na razvitak djeteta kao cjelovite osobe, njegova je svrha odgajanje za život.

Štoviše, nužno je razlikovati dramski i scenski odgoj. Definirajući dramski odgoj, mnogi autori ga dovode u položaj oprečan scenskom odgoju jer u „scenskoj igri, koja proizlazi iz dramske, glumac igra na temelju gotovog predloška, dok u dramskoj igri igrači, u stvaralačkom procesu, sami određuju sadržaj i način njegove realizacije” (Škuflić-Horvat, 2008: 111).

U svome radu istaknuti hrvatski dramski pedagog Vlado Krušić dramski odgoj naziva svjetskim pokretom i ističe tri najvažnija teorijsko-praktična polazišta na kojima se zasniva: 1. Drama (dramski izraz, dramskost) univerzalna je antropološka značajka, urođena čovjeku i priznata ne samo kao vrhunska kulturno-civilizacijska činjenica nego i kao redovit stupanj njegova psihogenetskog razvitka u ranom djetinjstvu; 2. Drama je tako način učenja o svijetu, ona omogućuje osmišljavanje svijeta i sebe u svijetu, pridonoseći tako snažnoj izgradnji osobnosti, njezinih psiho-socijalnih sposobnosti i vještina te moralnih vrijednosti; 3. Drama je također samostalno umjetničko izražajno područje koje se, međutim, može rabiti unutar okvira ili povezano s mnogim drugim, poglavito društvenim, školskim predmetima (usp. Krušić, 1995: 224).

Počeci organiziranoga odgojno-dramskog djelovanja u Hrvatskoj datiraju s kraja 1990-ih godina, točnije od 1996. kada je osnovan Hrvatski centar za dramski odgoj (HCDO). Upravo su te poslijeratne godine vrijeme kada je organiziran niz dramskih radionica, stranih i domaćih voditelja. Hrvatski dramski pedagozi odlaze u europske zemlje duge dramsko-pedagoške tradicije te prenose njihova iskustva domaćim dramskim pedagozima. Na tim gostovanjima, hrvatski dramski pedagozi upoznaju se i s procesnom dramom.

2. PROCESNA DRAMA

Svjedočanstvom jednoga od iznimno važnih sudionika i pokretača tih promjena definiramo i procesnu dramu. „Putem radionica u Hrvatskoj i u inozemstvu te upoznavanjem stručne dramsko-pedagoške literature upoznavali smo se, uz osnove *odgojnog kazališta*, s tehnikom *voditelja/učitelja u ulozi i ogrtačem stručnjaka*, s *forum-kazalištem* i nekim drugim tehnikama *kazališta potlačenih* poput *živih slika (zaustavljenih prizora)* te s *procesnom dramom* kao tehnikom i pedagoškim žanrom” (Krušić, *Grmljavina iza brda* – izlaganje na 4. Međunarodnoj konferenciji kazališne pedagogije).

U istom članku, autor procesnu dramu naziva i glavnim žanrom drame za odgoj, a knjigu Ive Gruić *Prolaz u zamišljeni svijet – Procesna drama ili drama u nastajanju*, vrhuncem i zaključkom toga razdoblja (Isto.).

Naziv procesna drama temelji se na bitnoj karakteristikici ove forme odgojnoga kazališta, a to je da se oživljavanje dramskoga svijeta odvija kroz proces. U procesnoj drami „nastajanje, igranje, doživljavanje i promišljanje dramskog svijeta i događaja u njemu u potpunoj su međuovisnosti i zbivaju se praktički istodobno. Procesna drama u tom smislu značila bi dramu u nastajanju, dramu koja raste, izrasta” (Gruić, 2002: 18).

Cecily O’Neill (1995) govori o procesnoj drami kao podvrsti drame za odgoj, odnosno procesna drama i dramski odgoj (*drama in education*) za nju su sinonimi (1995: XV). Naglašava da procesna drama funkcionira sa svim potencijalom i ograničenjima dramske umjetničke forme (1995: XIX) te smatra da zadovoljstvo proizišlo iz iskustva može dovesti do dubljeg razumijevanja same drame (Isto.).

Kao bitne odrednice svake drame, pa tako i procesne, određuje se znanje i vještine koje učenici već imaju, a učenje, odnosno stjecanje novih znanja i vještina događa se kroz pregovaranje upravo tih znanja i vještina. Konkretnije: „I učenici i voditelji/učitelji djeluju u zamišljenoj fiktivnoj situaciji u kojoj nema točnih, već samo primjerenih rješenja” (Morgan i Saxton, 1987: 9).

Nekoliko je izrazito prepoznatljivih obilježja procesne drame: a) sudjelovanje svih sudionika, b) odsutnost vanjske publike, c) aktivno sudjelovanje voditelja u samom procesu (*voditelj u ulozi*), d) sastoji se od epizoda i e) organizirana je u etape.

Upravo sudjelovanje svih sudionika izdvaja se kao bitno obilježje procesne drame. „Procesna drama kao metoda odgojnog kazališta iz-

među ostalih ima jedno izrazito bitno obilježje, a to je sudjelovanje svih sudionika u dramskom zbivanju. Sudionici improviziraju vođeni kroz razne zadatke te svojim djelovanjem stvaraju i grade svijet dramskoga događanja. Usprkos esencijalnoj potrebi da upravo publika upotpuni kazališni događaj, nedostajanje izdvojene publike u procesnoj drami ne poništava ju kao kazališnu formu. Upravo suprotno, sudionici procesne drame osiguravaju smisao publike i upotpunjavaju kazališnu jednadžbu” (C. O’Neill, 1995: 118).

Dakle, klasična publika u procesnoj drami ne postoji. Svi sudionici igraju i aktivno stvaraju dramski svijet. O publici u procesnoj drami možemo uvjetno govoriti u situacijama kada netko izvodi svoju unaprijed pripremljenu ili trenutačnu improvizaciju, međutim s obzirom da su svi sudionici uronjeni u taj dramski događaj, oni tu izvedbu ne promatraju isključivo kao publika, već kao suigrači.

Ono što je potrebno istaknuti kao još jedno je važno obilježje procesne drame i to da se sudionici odjednom nađu unutar okvira dramskoga svijeta bez dobivanja detalja dugim pripovijedanjem ili nekim drugim oblikom ekspozicije, odnosno nekoga uvodnog dijela u kojem bi se sudionike upoznalo s dramskim kontekstom.

Takva je ekonomičnost omogućena specifičnom dramskom tehnikom – *voditelj u ulozi*. Dakle, aktivna uloga voditelja omogućava čitav niz strategija i okvira koji se zadaju bilo da bi se dramski svijet izgradio, bilo da bi se *ušlo* u njega. Općenito, za tu tehniku se smatra da je najučinkovitija tehnika (Morgan i Saxton, 1987: 38) jer omogućava učitelju aktivno sudjelovanje u procesu i nadgledanje iskustava svojih učenika, odnosno sudionika u radu.

Ovisno o potrebama i strukturi drame, učitelj može sudjelovati u radu grupe na tri načina preuzimajući: a) autoritativnu ulogu (kapetan, šef, vođa...), b) ulogu koja podrazumijeva skromniju poziciju u odnosu na druge (novopridošlica) i c) ulogu koja je između najvišeg autoriteta i najnižeg u hijerarhiji (drugi u zapovjednom lancu bez apsolutnoga autoriteta). Svako preuzimanje uloge, voditelju omogućava strukturiranje dramskoga svijeta iznutra (O’Neill i Lambert, 1982: 138–141).

Izbor tipa uloge ovisi o tome želimo li voditi priču u planiranom smjeru ili omogućiti učenicima preuzimanje inicijative u većoj mjeri. Sva-ki od ovih tipova ima svoje prednosti i nedostatke te ih je važno poznavati kako bismo ih koristili najbolje moguće u određenoj situaciji (Gruić, 2002: 58–60).

Dramski svijet nastao uslijed procesne drame nije određen izvana, već definira sam sebe. Štoviše, sudionici se nalaze u konstantnoj tenziji predstavljajući iskustvo i bivajući u iskustvu, dok publika u kazalištu čeka da se nešto dogodi, sudionici procesne drame *stvaraju* događaje i na taj način u isto vrijeme nastanjuju stvarni i imaginarni svijet (O'Neill, 1995: 118–119).

Takvo paralelno sudjelovanje, odnosno bivanje najbolje objašnjava pojam Augusta Boala¹ koji je kovanica od gledatelja i glumca – *spect-actors* te svakako predstavlja novi kazališni ugovor između glumaca i publike.

Građenje imaginarnoga svijeta procesnom dramom ima svoje osobitosti i zakonitosti. Procesna drama ne funkcionira kao jednostavan linearan niz, već kao niz funkcionalnih jedinica – epizoda. Epizode moraju biti odabrane i strukturirane tako da naglašavaju ili prošlost, ili sadašnjost ili budućnost, međutim to ne podrazumijeva da su epizode isprekidane ili proizvoljne (O'Neill, 1995: 109). Također, tijekom zbivanja ne mora biti linearan. Štoviše, skokovi u prošlost ili daleku budućnost dobro su došli.

Epizode su svojevrsne zaokružene cjeline, koje se ne odnose na razinu priče, nego na razinu funkcioniranja procesne drame (Gruić, 2002: 20). Prema tome, epizode predstavljaju izlasci/ulasci u ulogu, promjena uloge za sudionike ili voditelja, organizacijsku promjenu (prelazak s rada čitave grupe na rad u manjim grupama, na primjer), promjenu mjesta događanja, vremenski skok i promjenu načina oblikovanja radnje (Gruić, 2002: 21–22).

Upravo ta epizodna struktura u građenju svijeta čini procesnu dramu idealnom za školu i primjenu u nastavi jer omogućava da se nekoj predmetnoj ili međupredmetnoj temi posveti onoliko nastavnih sati koliko je potrebno, bez straha da ćemo previše predviđenoga vremena potrošiti na podsjećanje učenika na ono što su radili i gdje su stali jer izmjenom, primjerice, smrznutih slika daje se u vrlo kratkom vremenu sažetak svega što se napravilo do tada.

---

¹ A. Boal je brazilski kazališni redatelj, pisac i političar. U dramskom svijetu poznatiji je kao osnivač *Kazališta potlačenih* i *Legislativnoga kazališta*. Obje forme imaju izraženu didaktičku ulogu. Cilj je njegova rada potaknuti obične ljude na akciju, a takvo je i njegovo kazalište – potiče svoju publiku da uđe u scenu i improvizirajući glumi u potrazi za rješenjem problema koji se prikazuje.

Procesna drama omogućava kombiniranje dramskih igranih dijelova i refleksivnih, ne-igranih dijelova (etapa) u kojima se izvan uloga razmatra i procjenjuje ono što se dogodilo. Osim toga, nakon intenzivnog trenutka debatiranja ili sukoba treba uslijediti refleksivna faza orijentirana na prošlost ili faza planiranja (naravno, orijentirana na budućnost). Cecily O'Neill svojim iskustvom argumentira tvrdnju da kad shvatimo kako za dramski razvoj radnje nije nužan linearni tijek zbivanja ili naracije, možemo govoriti o napretku u shvaćanju dramskih, odnosno kazališnih formi (O'Neill, 1995: 48).

Refleksivnost je u procesnoj drami izrazito važna, ali ne podrazumijeva samo govorno uobličavanje misli sudionika, već nudi niz mogućnosti upotrebom dramskih tehnika (npr. *smrznute slike*) ili pisanjem dnevnika, crtanjem nacрта i slično. Međutim, ako se dramski pedagog odluči sa sudionicima igrano osvjetliti u refleksivnoj fazi, svakako će to učiniti i postavljajući pitanja. Ta pitanja moraju biti poticajna i usko povezana s načelom suvremene pedagogije – *učenik u središtu pozornosti*. Svrha je postavljanja pitanja sudionicima produbiti i detaljnije istražiti svijet koji su stvorili kako bi na spoznajama nastavili graditi i istraživati. Postavljanje pitanja u procesnoj drami nije rezervirano samo za dramskoga pedagoga jer vještina postavljanja pitanja i njezin razvoj zasigurno je još važniji za učenike. Dramski pedagog dok postavlja pitanja, ne traži konkretne odgovore koji se vrednuju s točno/netočno. Svojim pitanjima potiče učenike jer je postavljanje pitanja ključno u razvijanju kritičkoga mišljenja. Razgovorom se nastoji dopustiti i omogućiti učenicima, odnosno sudionicima, dublji angažman u istraživanju teme i konteksta rada. Ta sloboda djelomično proizlazi iz same strukture (Freebody, 2010: 212).

3. PRIKAZ RADIONICE

Razred (8.) u kojem se odvijala radionica bio je sastavljen od 22 iznimno snažna pojedinca. Općenito, razred je u učenju postizao dobre rezultate. Što se vladanja tiče, nije bilo većih odstupanja i narušavanja pravila škole. Međutim, uočen je nedostatak prosocijalnoga ponašanja koji se potom definirao kao odgojni ishod. Naime, učenici toga razreda rijetko su pomagali jedni drugima i rijetko su pokazivali suosjećanje i razumijevanje za tuđu nepovoljnu situaciju. Kako bi osvijestili potrebu za pomaganjem drugima, ali i kako bi razlikovali pomaganje od sudjelova-

nja u neprihvatljivim oblicima ponašanja, osmišljena je radionica koja je trajala 6 školskih sati i provodila se na nastavnim satima razrednoga odjela. Za osnovni oblik rada izabrana je procesna drama.

Procesnom dramom se nastojalo stvoriti dramske situacije u kojima će učenici pokušati naći razumijevanje za druge i djelovati prosocijalno. Prosocijalno se ponašanje razumijeva kao sveobuhvatni naziv za razne oblike socijalnoga ponašanja kojima je u osnovi dobročinstvo, a uključuje blagonaklonost i prijaznost, materijalno pomaganje i moralnu podršku (usp. Petz, 2002). Tijekom radionica učenike se jednom upoznaje s pojmom prosocijalnoga ponašanja i to na prvom satu.

Strukturalno, sat je podijeljen na tri veće etape. Prvu etapu sata sačinjavale su dramske aktivnosti koje su trebale učenike motivirati i pripremiti za aktivnosti koje slijede. Najčešće su to bile kratke dramske igre koje će kasnije u ovome poglavlju biti popisane i opisane (Tablica 2.). U središnjem se dijelu sata pojam prosocijalnoga ponašanja obrađivao primjenom procesne drame. U toj etapi sata izmjenjivale su se dramske vježbe i vođeni razgovori kojima se nastojalo kognitivno preraditi sadržaje koji su potaknuli afektivnu razinu spoznaje. U završnim etapama korištene su dramske aktivnosti koje su služile za opuštanje učenika.

S obzirom da se procesna drama ne mora temeljiti i graditi na pisanom predlošku, predložak za rad bile su ideje učenika, odnosno sudionika. Kada se procesna drama gradi na predlošku (književna djela ili novinski članci), tada predložak funkcionira kao mamac, odnosno ulaz u dramski svijet.

Kako bi se lakše pratio tijek procesne drame, nastavni sati su prikazani u tablici (Tablica 1.) te neće biti priložene pripreme za te sate. Korištene dramske igre i tehnike popisat će se i opisati u sljedećoj tablici (Tablica 2.) kako bi Tablica 1. bila pregledna i kako bi se olakšalo razumijevanje uporabe procesne drame.

Igre i tehnike kojima se ostvarila ova radionica preuzete su iz knjige Ive Gruić *Prolaz u zamišljeni svijet*, a djelomično i iz bilježaka autorice prikupljenih sudjelovanjem na *Kazališnom kampu* u Pazinu i radionica *Kvarat kampa* u Zagrebu.²

---

² *Kazališni kamp* u Pazinu i radionice *Kvarat kampa* organizira Teatar *Tirena* koji već dugi niz godina obrazuje učitelje i nastavnike koji se bave dramskim odgojem.

Tablica 1. Dramske aktivnosti korištene za strukturiranje dramske radionice poticanja prosocijalnoga ponašanja.

REDNI BROJ SATA	ETAPA SATA		
	UVODNI DIO (motivacija)	SREDIŠNJI DIO (procesna drama)	ZAVRŠNI DIO (opuštanje)
1.	Hobi-igra Kipovi	<p>Učenicima je pročitana tekst o prosocijalnom ponašanju. Tekst je pripremljen uz pomoć knjige koja se bavi temom nasilja (Coloroso, 2004). Učenici se dijele u skupine na temelju osobina koju najviše cijene (zapisuju ih na papiriće).</p> <p>Istovremeni rad manjih grupa (Učenici odgovaraju na sljedeća pitanja: 1. Odredite kako nastaje osobina koju ste odabrali. 2. Što hrani tu osobinu? 3. Kako ta osobina djeluje? 4. U kojim se uvjetima ta osobina javlja? 5. Odredite uzrok pojavljivanju odabrane osobine. 6. Što može uništiti tu osobinu? 7. Kako se ta osobina razvijala tijekom vremena?</p> <p>Učenici predstavljaju svoje odgovore, a zatim slijedi zajedničko komentiranje.</p>	Sprijeteli se, posvađaj se
2.	Atomi i molekule	<p><i>Smrznute slike</i> – učenici ovom tehnikom prikazuju odabranu osobinu. Tehnika se koristi kao podsjetnik na sadržaje obrađene sat ranije.</p> <p>Uporabom tehnike <i>voditelj u ulozi</i> učenike se uvodi u dramsku situaciju – Simpozij ljudskih osobina. Dramski pedagog je organizator Simpozija i zadaje zadatke</p>	Voćna salata

		<p>kolegama znanstvenicima (učenicima). Uporabom tehnike <i>ogrtač stručnjaka</i> učenici preuzimaju ulogu stručnjaka za ljudsko ponašanje i uz pomoć materijala od prošloga sata predstavljaju kolegama znanstvenicima (ostalim učenicima) svoja istraživanja umnom mapom, plakatom ili usmenim izlaganjem. Uporabom tehnike <i>voditelj u ulozi</i> – voditelj Simpozija moli znanstvenike da za sljedeći nastavni sat pripreme ankete koje će se upotrijebiti kako bi se otkrilo posjeduje li osoba željenu osobinu.</p>	
3.	Minutu, molim Ime, emocija	<p>Uporabom tehnike <i>voditelj u ulozi</i>, vraćamo se na Simpozij. Učenici/znanstvenici provjeravaju svoje upitnike na kolegama. Dramski pedagog tehnikom <i>vođene mašte</i> omogućava učenicima da zamisle jedan drugačiji svijet. Učenici žmire, a dramski pedagog čita sljedeći tekst: <i>Zemlja u kojoj živimo smještena je uz more, ugodne je klime, živimo u svojim kućama, imamo divne susjede i razigrane kućne ljubimce. Škola nije obvezna, ali svi rado odlaze u nju jer je korisna i zabavna. Svi su zaposleni i dobro plaćeni. Kako bi se ta zemlja zvala? Biste li voljeli živjeti u takvoj zemlji? Zašto?</i></p>	Frankenstein

		<p>Opišite zabavnu i korisnu školu.</p> <p>Korištenjem <i>improvizacije</i> učenike se vraća u svakidašnjicu. Oni su sada učenici 8. razreda i pantomimom prikazuju jedan običan dan u svom životu.</p>	
4.	Pozdrav, ravnateljice!	<p>Uporabom tehnike <i>voditelj u ulozi</i> (uloga razrednice) učenike se uvodi u novu dramsku situaciju. U razred se upisala nova učenica (Petra Petrović), njezina sestra je izrazito uspješna pa cijela škola vjeruje da će takva biti i Petra. Nakon nekog vremena svima je jasno da Petra ima poteškoća u učenju, nekoliko mjeseci prije završetka nastave ima nebrojeno puno negativnih ocjena.</p> <p>Na satu razrednoga odjela razgovara se o upisima u srednju školu (<i>voditelj u ulozi, improvizacija</i>).</p> <p>Uporabom <i>pripremljene improvizacije</i> jedna učenica u liku Petre iznosi svoju namjeru da se upiše u Petu gimnaziju. NAPOMENA: Treba izabrati učenicu koja je glumački vješta. Ne treba joj zadatak dati puno prije same <i>improvizacije</i> kako ostatak sudionika ne bi saznao koji je njezin zadatak.</p> <p>Uporabom <i>vrućeg stolca</i> ostatak razreda ispituje Petru.</p>	Modeliranje kipova na temu odgovornost .

		<p>Uporabom tehnika <i>voditelj u ulozi</i> (ravnateljica) i <i>ogrtač stručnjaka</i> (nastavničko vijeće) sudionike se dovodi u dramsku situaciju u kojoj moraju odgovoriti na pismo zabrinutih roditelja Petre Petrović. Gospođa Petrović očekuje da će škola poduzeti sve da Petra uspješno završi osmi razred kako bi se mogla upisati u željenu gimnaziju. Osim toga, gospođa Petrović važna je osoba u javnom životu. Ravnateljica traži od Vijeća da se izjasne o molbi gospođe Petrović. Kako ćemo pomoći Petri? NAPOMENA: Svakako treba pripremiti pismo roditelja koje se iz uloge ravnateljice pokazuje Vijeću.</p>	
5.	Modeliranje kipova na temu pravda (unutarnji monolog kipova).	<p>Uporabom tehnike <i>vrućeg stolca</i> priču osvjetljavamo iz nekoliko različitih kutova: ravnateljice, Petrine mame i Petre.</p> <p><i>Anđeo i vrag</i> – tehnika upotrijebljena kako bi se savjetovalo ravnateljicu.</p> <p><i>Improvizacija</i> – Petra dolazi u razred, odmor je. Nekako se pročulo za pismo njezine majke. Kako ćete se ponašati prema njoj?</p>	Brljaonica – da sam ja na vlasti.
6.	Likovi i osjećaji	<p><i>Istovremenim radom manjih skupina</i> učenici uporabom tehnike <i>figura na zidu</i> pokušavaju što detaljnije okarakterizirati Petru. Kakva je Petra uistinu?</p>	

		<p>Izlazak iz uloge – razgovor: Pomažu li roditelji Petri? Je li takva briga dobra? Opravdavate li takav način <i>brige</i>? Mogu li se ovakvi ljudi promijeniti? Zašto? Tko može nešto promijeniti? Petra zna što njezina majka čini; može li ona promijeniti situaciju? Što treba učiniti Petra? Zašto? Što bi učinio ti da Petra ide u tvoj razred i želi upisati istu gimnaziju kao i ti? Kako bi se ponašao prema njoj? Tehnikom <i>tunel misli</i> učenici savjetuju Petru koja na kraju donosi odluku hoće li ili ne upisati Petu. U skupinama, tehnikom <i>smrznutih slika</i> (od 3 do 5 slika) prikažite što se s Petrom događalo dalje u njezinu životu? Razgovor o prikazanim pričama.</p>	
--	--	--	--

Tablica 2. Abecedni popis i opis korištenih dramskih igara i tehnika.

NAZIV IGRE	OBJAŠNENJE
Anđeo i vrag	<p>Tehnika korisna za spoznavanje dobrih i loših strana neke situacije ili problema. Jedan učenik sjedi na stolcu, dok druga dva učenika stoje (ili sjede) svaki s jedne strane. Jedan učenik preuzima ulogu vraga, a drugi učenik preuzima ulogu anđela. Anđeo traži pozitivne stvari, zagovara pravedno i moralno načelo u pristupu problemu. Vrag, naravno, teži kaosu i nepoštivanju pravila. Zanimljivo je da se učenicima ne mora pojašnjavati uloga ovih likova jer je percepcija anđela i vraga duboko i jednako ukorijenjena u svima nama.</p>

Atomi i molekule	Sudionici su atomi i molekule. Voditelj izgovara 0, 10, 20, 90 stupnjeva i na taj način ubrzava, odnosno usporava sudionike (0 stupanj zamrzavanja, 100 stupanj vrenja). Također, voditelj, izgovara 1, 2, 3..., a to znači da se sudionici moraju povezati u spojeve od 2, 3 ili više učenika. Igra se može igrati na ispadanje. Ispadaju oni atomi i molekule koje se ne uspiju povezati.
Brljaonica	Jedan od oblika igre improvizacija na temu. Jednu grupu čini troje učenika. Zada im se tema. Igra odlična za razvijanje kulture dijaloga jer učenici moraju izražavati svoje mišljenje, argumentirati, nadopunjavati, slušati i uvažavati svoje sugovornike.
Figura na zidu	Tehnika je primjenjiva za osvjetljavanje pojedinih likova i uočavanje činjenice da ne postoje crno-bijele karakterizacije. Izrazito korisna za refleksiju i argumentiranje stajališta jer se gotovo redovito raspravlja je li određeni lik uistinu takav.
Frankenstein	Učenici stoje u krugu, a jedan od njih je Frankenstein. On hoda polako s ispruženim rukama i pokušava nekoga iz kruga primiti za vrat, pri tom ne smije naglo mijenjati smjer i ne smije dotaknuti prve do sebe. Ostali igrači mogu spašavati jedni druge. Kada neki igrač uoči da Frankenstein ide prema njemu, uspostavlja kontakt isključivo očima s drugim igračem iz kruga. Ako ga drugi igrač uoči i glasno kaže njegovo ime, onda je prvi igrač spašen. Može se igrati na ispadanje. Izrazito omiljena igra neovisno o starosti osnovnoškolaca.
Hobi-igra	Sudionici stanu u krug i smišljaju zamišljeni hobi čiji naziv počinje istim inicijalima kao njihova imena i prezimena (Maja Ramić – maštanje rukama).
Ime, emocija	Igrači stoje u krugu. Prvoj osobi s lijeve strane izgovara se ime kao da ju se moli/voli/kori...
Kipovi	Sudionici plešu uz glazbu. Kada glazba stane, moraju se ukipiti. Može se igrati i na ispadanje.
Likovi i osjećaji	Na papiriće napisati po jednu osobinu (u našoj radionici su to bili sljedeći pojmovi: ljubazan, uslužan, pravedan, pun razumijevanja, osjećajan); sudionici/

	učenici izvlače papiriće. U skupinama predstavljaju osobe koje imaju osobinu (izvučenu s papirića), a pri tom se mogu koristiti riječju ili frazom kojom bi se koristila ta osoba.
Minutu, molim	Sudionici dobrovoljci pojedinačno govore tijekom jedne minute na zadanu temu (volontiranje, moral, pomaganje, suosjećanje, prijateljstvo, uvažavanje različitosti, dobronamjernost, razumijevanje, pravda, pravednost).
Modeliranje kipova	Sudionici rade u paru. Jedan je kipar, a drugi glina (ili neki drugi materijal). Kipar modelira kip na zadanu temu, a kada završi modeliranje, sudionici zamjenjuju uloge.
Ogrtač stručnjaka	Tehnika koju je osmislila D. Heathcote ³ . Danas se koristi tako da učenici iz uloge stručnjaka za neko područje progovaraju o problemu i traže rješenja. Od njih se ne traži stvarna stručnost, već ozbiljnost u pristupu.
Pozdrav, ravnateljice!	Jedan od sudionika sjeda na stolac na jednom kraju prostorije zavezanih očiju. Ostali sudionici, jedan po jedan, dolaze s drugoga kraja prostorije i promijenjenim glasom govore: „Pozdrav, ravnateljice!” Igrač na stolcu pokušava odgonetnuti tko je to. Ako pogodi, nastavlja, ako ne, igrač koji ga je prevario preuzima njegovo mjesto. Ova igra je poznata pod nazivom Pozdrav, Vaše Visočanstvo, ali za potrebe radionice kraljevska osoba je zamijenjena ravnateljicom jer nam je vježba poslužila kao uvod u procesnu dramu.
Pripremljena improvizacija	Pripremljena improvizacija se razlikuje od improvizacije jer se učenicima daje vremena da etidu pripreme i isprobaju nekoliko puta. Međutim, te etide su i dalje improvizacija jer sudionici nemaju dovoljno vremena za učenje teksta napamet pa u igranju ipak – improviziraju.

³ D. Heathcote je poznata engleska dramska pedagoginja. Osmislila je dvije najpoznatije tehnike procesne drame – *voditelj u ulozi* i *ogrtač stručnjaka*.

Smrznute slike	Sudionici stvaraju smrznute slike na određenu temu. Moguće je smrznutim slikama prikazati ključni trenutak u događaju ili određenim dogovorenim brojem slika prikazati cijeli događaj. Smrznute slike mogu biti uvod u priču, služiti za sažimanje priče, prikazivanje vremenskoga tijeka ili poticaj za refleksiju.
Sprijatelji se, posvađaj se	Nasumice izabrani parovi moraju razgovarati i sprijateljiti se; rade svi u isto vrijeme dok im se ne kaže: „Smrzni!” Nakon toga voditelj bira jedan par koji nastavlja razgovor, ali tako da svi čuju i s uputom da se moraju posvađati. Nakon ponovnoga: „Smrzni!” izabire se novi par.
Tunel misli	Sudionici stanu u dvije kolone i okrenu se jedni prema drugima te na taj način svojim tijelima čine tunel. Lik pred kojim je donošenje odluke prolazi tunelom, a ostali ga savjetuju. Savjet treba sažeti na jednu riječ ili kraću rečenicu. Nakon što prođe tunelom, lik donosi odluku na temelju onoga što je čuo.
Voćna salata	Sudionici sjede u krugu. Svaki od njih je jedno voće (kruška, jabuka, banana...). Jedan od sudionika nema stolac. Da bi sjeo, proziva jednu vrstu voća. Sudionici koji su imenovani tom vrstom voća mijenjaju stolce (ne smiju se vratiti na svoj stolac). Sudionik koji traži mjesto može viknuti i: „Voćna salata!” i tada svi igrači mijenjaju mjesto. Ova igra se može igrati i u varijanti s poželjnim osobinama, vrstama riječi, glagolima po predmetu, vidu i sl.
Voditelj u ulozi	Tehnika opisana u poglavlju <i>Procesna drama</i> .
Vođena mašta	Sudionici se ugodno smjeste i zatvore oči jer zamišljaju sadržaj koji im voditelj pripovijeda ili čita. Stvara sličnu sliku kod svih sudionika pa se može koristiti kada je potrebno grupu ujediniti.
Vrući stolac	Lik iz priče sjeda na stolac i odgovara na pitanja ostalima. Sudionici koji postavljaju pitanja mogu, ali i ne moraju biti u ulozi.

4. REZULTATI ANKETE PROVEDENE MEĐU UČENICIMA – SUDIONICIMA

Nakon završetka radionice, kratkom su anketom ispitivana učenička stajališta o tehnikama koje su korištene, ozračju koje je vladalo tijekom radionica i načinima na koje se dramske tehnike mogu koristiti (*Smatraš li da dramske tehnike možemo još nekako iskoristiti? Kako?*).

Na pitanje *Što misliš o načinima na koji smo obrađivali temu ove radionice?* učenici u najvećoj mjeri opisuju dramske tehnike kao *zanimljive* (10 učenika), *zabavne* (10 učenika) i *neobične* (3 učenika). Potrebno je napomenuti da učenici nisu količinski ograničavani u iskazivanju opisa. Međutim, osim što većina učenika ove tehnike doživljava kao zanimljive i zabavne, istaknuli su se još neki odgovori (iako ih navodi po jedan učenik) jer ispitanici dramske tehnike doživljavaju i kao *aktivirajuće*, *opuštajuće*, *interaktivne* te *inovativne*. Samo je jedan učenik negativno komentirao dramske tehnike, međutim neprecizno: *Neke su mi malo išle na živce*.

Također, sudionici su morali poredati ponuđene dramske tehnike (*improvizacija*, *ogrtač stručnjaka*, *vođena mašta*, *stranica dnevnika* i *dramske igre*) prema zanimljivosti i dodijeliti im brojčanu vrijednost prema sljedećem kriteriju 1 – najmanje zanimljiva tehnika, a 5 – najzanimljivija tehnika. Kao najzanimljiviju tehniku učenici izdvajaju *improvizacije* (3, 5), potom *ogrtač stručnjaka* (3,1), zatim *vođenu maštu* (2,8), *stranicu dnevnika* (2,4) i kao najnezanimljiviju tehniku izdvajaju *dramske igre* (2,9).

Ozračje koje je vladalo tijekom radionica učenici su ocijenili ocjenom 4, 4. Od ukupno 22 učenika, njih 10 smatra da dramske tehnike možemo iskoristiti: *u stvarnome životu* (3 učenika), *kako bismo nekome pomogli* (2 učenika), *za pojašnjavanje životnih situacija* (2 učenika), *u kazalištu* (2 učenika) i *zanimljivo, u odgoju djece* (1 učenik).

Premda nam ne govori o učeničkome doživljaju tehnika procesne drame, vrijedno je napomenuti da je nakon ove radionice 7 učenika uspješno objasnilo što je prosocijalno ponašanje, iako su se s tim pojmom, kako je već rečeno, susreli samo jednom na prvome satu.

5. ZAKLJUČAK

Procesna drama predstavlja učinkovit pristup u postizanju odgojnih ciljeva suvremene osnovne škole jer učenici je doživljavaju kao zanimljivi-

vu i zabavnu. Privlačnost i učinkovitost procesne drame može se dovesti u vezu s čestim grupnim ulogama. Takve uloge omogućavaju da i oni pojedinci, koji sebe smatraju netalentiranim ili imaju tremu prije javnoga nastupa, daju svoj doprinos koji itekako određuje daljnji proces stvaranja. S druge strane, isti taj način rada omogućava hrabrijima i samopouzdanijima da istupe i preuzmu pojedinačne uloge i na taj način daju procesu doprinos koji i njih same ispunjava.

Stajalište učenika prema korištenim dramskim tehnikama je objašnjivo i činjenicom kako je akcija temelj stvaranja dramskoga svijeta. Svaka akcija podrazumijeva i reakciju. Izmjenama akcije i reakcije gradi se novi fiktivni svijet u kojem se propituju stvarni problemi društva i pojedinca u njemu jer uostalom, ljudsko ponašanje jest uvijek iznova propitivani fenomen u kazališnoj umjetnosti, a onda i u dramskom radu s djecom i mladima. Osim toga, korištenjem procesne drame, stvara se pozitivno ozračje koje je izrazito važno za učenje.

Sva djeca vole se igrati i zbog toga rado sudjeluju u dramskim aktivnostima te na taj način otvaraju sebe za nešto novo, još neproživljeno i tako nesvjesno i zaštićeno stvaraju iskustva koja im omogućavaju da se u stvarnom svijetu poistovjete s nekim, suosjećaju s drugima (slabijima) i zauzmu za sebe, svoje ideje i ideale, štoviše „djeca teže izići iz 'svoje kože' koja im je često ograničenje i igraju se sebe drugačijih. (...) Zato je gluma tako duboko usađena u čovjekov bitak i zato je ona i potreba i čudo i radost. Sam život u njoj je sadržan kao preslika” (Heršak, 2004: 159).

Dramski pristup u nastavi donosi nove mogućnosti učenicima, ali i učiteljima. Takav pristup predstavlja izazov, osvješćuje i izgrađuje mnoge kompetencije, predstavlja zabavan i učinkovit način učenja, poučavanja, ali i međusobnoga upoznavanja. Procesna drama nudi čak i više – mogućnost zajedničkoga stvaranja i užitak zajedničke igre.

LITERATURA

- Coloroso, Barbara. 2004. *Nasilnik, žrtva i promatrač. Od vrtića do srednje škole – Kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb: Bios.
- Freebody, Kelly. 2010. Exploring teacher-student interactions and moral reasoning practices in drama classrooms. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 15: 2. 209–225.
- Gruić, Iva. 2002. *Prolaz u zamišljeni svijet. Procesna drama ili drama u nastajanju. Priručnik za odgajatelje, učitelje, nastavnike i sve one koji se bave dramskim radom s djecom i mladima*. Zagreb: Golden marketing.
- Heršak, Zdenka. 2004. *Dječji igrokazi. Kako se stvara predstava*. Zagreb: Genesis.
- Hrvatić, Neven; Piršl, Ana. 2007. Kurikulum pedagoške izobrazbe učitelja. *Kurikulum (teorije – metodologija – sadržaj – struktura)*. Ur. Previšić, Vlatko. Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga.
- Krušić, Vlado. *Grmljavina iza brda – Izlaganje na 4. Međunarodnoj konferenciji kazališne pedagogije, Ljubljana, ožujak 2014. Mrežne stranice Hrvatskoga centra za dramski odgoj*. (http://www.hcdo.hr/?page_id=1499, pristupljeno 7. studenoga 2014.).
- Krušić, Vlado. 1995. Dramski odgoj – svjetski pokret. *Umjetnost i dijete*. Vol. XXVII/4/5/6. 223–226.
- Morgan, Norah; Saxton, Juliana. 1987. *Teaching Drama. A mind of many wonders*. Avon: The Bath Press.
- Škuflić-Horvat, Ines. 2008. Dramska nadarenost i njezino provjeravanje. *Hrvatski*, Zagreb, god. 6, br. 1, 87–116.
- O'Neill, Cecily; Lambert, Alan. 1982. *Drama Structures. A practical handbook for teachers*. Portsmouth: Heinemann.
- O'Neill, Cecily. 1995. *Drama Worlds. A Framework for Process Drama*. Portsmouth: Heinemann.
- Pastuović, Nikola. 1999. Temeljne zakonitosti odgoja i obrazovanja. *Osnove suvremene pedagogije*. Ur. Mijatović, Antun i sur. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Petz, Boris. (ur.) 2002. *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.

PROCESS DRAMA AS AN EFFECTIVE APPROACH TO ACHIEVING EDUCATIONAL OUTCOMES IN MODERN ELEMENTARY SCHOOL

SUMMARY

The aim of this research paper is to state that process drama is an effective approach to achieving educational outcomes in modern elementary school. The purpose of the primary school is to teach as well as to educate, and therefore special attention should be paid to homeroom classes. Due to student overwork, but also to different needs of modern generations, it is becoming necessary to find different, student tailored and yet effective approaches. One such approach is certainly process drama and drama education in general. The paper explains the concepts of drama education and process drama, and gives an overview of the structure of process drama and its characteristics.

In addition to theoretical views, an example of a workshop with a detailed list and description of student drama activities is offered. Finally, the paper presents survey findings about student attitudes towards drama games and techniques used in the workshops, confirming that such teaching methodology can be successful.

Keywords: drama education, educational goals, process drama, homeroom classes.